

ԳԵՒՈՐԳ ԳՅՈՒԼՈՒՄՅԱՆ
ԳԱԱ ՀԱԻ

**ԿԿՈՒ ԵՒ ԲՈՒ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻ ԱՌԱՄՊԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ
ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ ՅԱՅԿԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐՈՒՄ.
ՀԱՍԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ¹**

ՆԱԽԱԲԱՆ

Կկուն եւ բուն հայ բանահյուսութեան մեջ պատկերանում են առաջինը՝ որպէս գարնան ավետաբեր, երկրորդը՝ որպէս բոթաբեր: Սակայն այդ պատկերացումները կամ հավատալիքները միայն մակերեսորեն են բացահայտում հնագույն պատկերացումները, որոնց ապացույցները եզակի չեն: Օրինակ՝ Խաչիկ Սամվելյանը հին Հայաստանի մշակույթը ներկայացնելիս տոտեմական թռչունների ցանկում հստակ նշում է նաեւ կկվին ու բվին²: Կկվի եւ բվի մասին պատկերացումներն, անշուշտ, իրենց հիմնական արձագանքները գտել են ավանդազրուցներում եւ հեքիաթներում, սակայն զգալի քանակ են կազմում նաեւ սնահավատութիւնները: Ցավոք, հայ բանագիտութեան մեջ ցօրս քննված չեն դրանց կերպարները: Այդ թռչունների մասին ժողովրդական պատկերացումները մինչ Ի. դարի կեսերը հիմ-

¹* Ստացվել է՝ 16.01.2026, գրախոսվել է՝ 24.02.2026: էլ. հասցե՝ gyulumyan1910@mail.ru:

The research was supported by the Higher Education and Science Committee of MESCS RA (Research project № 24SSAH-6B016): Հոգվածը գրելու ընթացքում տրամադրած արժեքավոր նյութերի, տեղեկութիւնների, օգտակար դիտողութիւնների, խորհուրդների եւ հոգվածի վերջնական խմբագրման համար շնորհակալութիւն ենք հայտնում մեր գիտական ղեկավարին՝ բանագետ, լեզվաբան Տորք Իալալյանին: Արցախին առնչվող բանահյուսական նյութերի եւ բարբառային ճշգրտումների համար շնորհակալութիւն ենք հայտնում նաեւ բանագետ, բարբառագետ Արմեն Յ. Սարգսյանին: Հետազոտութիւնն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄ Բարձրագույն կրթութեան եւ գիտութեան կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցութեամբ՝ 24SSAH-6B016 գիտական նախագծի, ինչպէս նաեւ մեր բազային՝ «Թռչունների հետ կապված պատկերացումներն ու հավատալիքները հայ վիպական բանահյուսութեան մեջ» թեմայի շրջանակում:

² Խ. ՍԱՄՈՒԵԼՅԱՆ, Հին Հայաստանի կուլտուրան, հտ. 1, Երեւան, 1931, էջ 172:

նականում ավանդազրույցների տեսքով հրատարակվել են արեւելահայ/արեւմտահայ մամուլի էջերում, ազգագրական տարբեր շրջանների մասին կազմված գրքերում, որոշ նյութեր պահպանվել են ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության եւ ազգագրության ինստիտուտի արխիվում:

Այդ նյութերը առաջին անգամ մեկտեղելու փորձը 1969 թ. կատարել է անվանի գրականագետ, բանագետ Արամ Անալանյանը՝ «Ավանդապատում» աշխատության մեջ գետեղելով բլի մասին՝ 4 ավանդազրույց (ընդհանուր փոփոխականերով՝ 8), կկվի մասին՝ 3 ավանդազրույց (ընդհանուր փոփոխականերով՝ 4), որոնք, միասին վերցրած (7 ավանդազրույց, ընդհանուր փոփոխականերով՝ 12), կազմում են մեր հոգվածում մեջբերված ավանդազրույցների եւ դրանց փոփոխակ/տարբերակների (ընդհանուր թվով՝ 24) ուղիղ կեսը: Մեջբերված ավանդազրույցների մի մասը գրառվել եւ հրատարակ է ելել ավելի ուշ շրջանում՝ «Ավանդապատում»-ի տպագրությանից շատ տարիներ անց:

Ուսումնասիրության առումով առաջին փորձը պատկանում է ալանավոր բանագետ Սարգիս Հարությունյանին: 2000 թ. լույս տեսած «Հայ առասպելաբանություն»³ հիմնարար գրքում Ս. Հարությունյանն անդրադարձել է նաեւ Անալանյանի ավանդազրույցներին եւ քննել դրանք: Սակայն այդ ուսումնասիրությունն ընդհանուր է, ունի խնդրի բոլորովին այլ դրվածք եւ միտված չէ անմիջականորեն կկվի, բլի կամ մեկ այլ թռչունի/կենդանու մասին առասպելաբանական ամբողջ շերտերը վերհանելու ու վերլուծելու:

Սույն հոգվածը, աղբյուրագիտական առումով նախ հենվելով Ա. Անալանյանի «Ավանդապատում»-ի վրա, եւ ուսումնասիրության առումով ելակետ ընդունելով Ս. Հարությունյանի «Հայ առասպելաբանություն» աշխատությունը, նպատակ ունի առաջին անգամ մեկտեղելու մեզ հայտնի բոլոր ավանդազրույցները եւ հնարավորինս համապարփակ քննելու այդ թռչունների հետ կապված պատկերացումներն ու հավատալիքները հայ վիպական բանահյուսության մեջ՝ միաժամանակ ընդհանուր համեմատական զուգահեռներ անցկացնելով նաեւ այլ ժողովուրդների բանահյուսության հետ:

Մեր ավանդազրույցների աշխարհագրությունը հետեւյալ պատկերն ունի՝ Արցախ (Վարանդա, Մարտունի, Ասկերան, Հաղբուժ, Ստեփանա-

³ Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000, 527 էջ:

կերտ), Գարդման-Գանձակ, Լոռի, Այնճար, Դերսիմ, Բաղեշ, Պոնտոս, Թալին (Սասուն), Համշեն: Եւս մեկ ավանդազրույցի եւ դրա մեկ պատումի գրառման վայրերն անհայտ են, սակայն, ակնհայտորեն արեւմտահայ միջավայրում են պատմվել:

ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ՇԱՐԱԴՐԱՆՔԸ ԵՒ ԳՐԱՌՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կվվին առնչվող առաջին ավանդազրույցը⁴ Կլու-1, «Կուկու (կրկու)» վերնագրով, ԺԹ. դարավերջին Վարանդայում գրառել եւ 1897 թ. «Ազգագրական հանդէս»-ում տպագրել է ազգագրագետ Երվանդ Լալայանը: Սյուժեն հետեւյալն է՝ հարսը երեխային թողնում է ծառերից կապված ճոճքի մեջ եւ գնում՝ քաղհան անելու: Վերադարձին երեխային չգտնելով՝ սկեսուրի վախից եւ ցավից թռչուն է դառնում ու «կուկու կանչելով պտրում իւր երեխային»⁵: Այս ավանդազրույցի մեկ այլ տարբերակ Կլու-1* 2001 թ. Արցախի Հանրապետության Մարտունու շրջանի Կոլխոզաշեն գյուղում գրի է առնվել Մարտունու շրջանի Սոս գյուղացի, 79-ամյա բանասաց Սիրան Հարությունյանից եւ տեղ գտել բանագետ Արմեն Յ. Սարգսյանի կազմած ժողովածուում⁶:

Երկրորդ ավանդազրույցը Կլու-2, «Գագո, գագո, գագո (Հէֆեաթ)» վերնագրով, Պոլսի «Բիւրական» շաբաթաթերթի 1899 թ. համարներից մեկում արեւմտահայերեն հրատարակել է Ատիլ (Գառնիկ Ատիլ Տ. Գասպարեան՝) ծածկանունով հեղինակը: Խորթ մայրը որբ քույր ու եղբորն ուղարկում է դաշտ՝ կանկառ հավաքելու՝ նրանց տալով ծակ մախաղ եւ սպառնալով, որ «եթէ պարապ ձեռքով դառնան, իրենց դիակը պիտի երկնցնէ»: Ամբողջ օրն այսուայնկողմ պտտվելով՝ երեխաները շատ քիչ կանկառ են հավաքում, որն էլ վերցնելով՝ շտապում են տուն: Քույրը, որը տարիքով ավելի մեծ էր, ցանկանում է ինքը շալակել մախաղը, սակայն վերցնելով այն եղբորից, զարմանքով տեսնում է, որ դատարկ է: Սկսում է կովել եղբոր հետ ու նրան մեղադրել կանկառն ուտելու համար: Վերջինս իր անմեղությունն ապացուցելու համար քրոջն առաջարկում է բացել իր փորն ու համոզ-

⁴ Վերլուծական մասում այս ավանդազրույցների մասին խոսելիս անընդհատ մեջ չբերելու նպատակով բոլոր ավանդազրույցները համարակալում ենք՝ անհրաժեշտության դեպքում նշելով միայն թիվը:

⁵ Ե. ԼԱԼԱՅԱՆ, Վարանդա. Հաւատք // Ազգագրական հանդէս, Բ., Թիֆլիս, 1897, էջ 207:

⁶ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Արցախի բանահյուսությունը, Երեւան, 2015, էջ 235:

վել, որ դատարկ է: Վերջինս սրածայր քարով ճեղքում է եղբոր որովայնն ու համոզվելով, որ եղբայրն անմեղ է, դիմում է նրան, որպեսզի գնան եւ մի փոքր էլ կանկառ հավաքեն, սակայն եղբայրն արդեն մեռած է լինում: Սկսում է աղերսանքով կանչել եղբորը՝ «Գագո, գագո, գագո (եղբայր, եղբայր, եղբայր)»: Եւ օրերով լաց լինելով՝ կը փոխուի այս թռչունին որ հիմա ծառերուն մէջ իր նոյն ողբը կը պըտըտցնէ «Գագո՛, գագո՛, գագո՛»⁷:

Այս ավանդազրույցի մեկ այլ տարբերակ Կկու-2*, «Կկու-Բերուկ» վերնագրով, արձանագրված է Գեւորգ Հալաջյանի՝ ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտի արխիվում պահվող Դերսիմի ազգագրութեան մասին նյութերում, թվագրված՝ 1960 թ.: Այս տարբերակում էլ եղբայրն է նույն կասկածանքով ակամա սպանում քրոջն ու աղեկտուր կանչում. «...բէբուկ, բէբուկ, բէբուկ, բէբուկ», որից հետո անտառի փրը նրանց թռչուններ է դարձնում: «Այդ է պատճառը, որ կկունները մյուս թռչունների նման բույն չեն շինում, ընտանիք չեն կազմում, ձագեր չեն հանում եւ երբեք չեն համախմբվում, այլ շրջում են արու եւ էգ միասին, իրարից չեն բաժանվում, մեկը անտառում, մյուսից քիչ հեռանալուն, կանչում են իրար, բէբուկ, բէբուկ»⁸:

Այս ավանդազրույցներին բավական նման է (կանչի առումով) Կկու-2** տարբերակը, որը տեղ է գտել Հ. Մնձուրու «Նուռ մամը» գյուղագրական պատմվածքում: Կկուն «Գոգոր անունով աղբար մը ունի, ան ժուռ կուգա մարդ չեղած ձորերը. «Գո՛գոր.. Գո-գո... Գո՛գո...» կանչելով: Մտիկ որ ընես ձայնը, գիտես թե՛ իրավցնե մարդ է, մարդու ձայն է, տղա մըն է, որ պահվըտեր է քարի մը ետին ու կկանչե այդպես»⁹:

Երրորդ Կկու-3 ավանդազրույցը, ըստ էության, ամբողջական կառուցվածքով չի պահպանվել: Այն գրի է առնվել ԺԹ. դարավերջին եւ 1901 թ. հրատարակվել է Հ. Մուրադյանի՝ Համշենի մասին գրքում: «Կուկուն առաջ մարդ է եղել: Երկու եղբայր իրար կորցրել են. դրա համար է որ մինչեւ հիմա էլ իրար ման են գալիս ու ձայն տալիս»¹⁰: Այս ավանդազրույցի մեկ այլ՝ առավել պահպանված եւ շարադրանքի ավելի շատ մանրամասներ պարունակող տարբերակ Կկու-3* գրի է առնվել 1999 թ. Արցախի Հանրա-

⁷ ԱՏԻԼ, Գագո, Գագո, Գագո (Հէքեաթ) // Բիրական, Կ. Պօլիս, 1899, № 34, էջ 546–547:

⁸ Գ. ՀԱԼԱՋՅԱՆ, Դերսիմի ազգագրութունը // Թռչուններ, ՀԱԻ արխ., Գեւորգ Հալաջյանի ֆոնդ, 1960, ցուցակ 2, գործ 14, 1438–1439, 1445 էջեր:

⁹ Հ. ՄՆՁՈՒՐՈՒ, Երկեր, Երեւան, 1986, էջ 30:

¹⁰ Յ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, Համշենցի հայեր, Թիֆլիս, 1901, էջ 87:

պետություն Ասկերանի շրջանի Լուսաձոր գյուղում, նույն գյուղացի, 65-ամյա Արտիկ Պողոսյանից, եւ տեղ գտել Արմեն Յ. Սարգսյանի կազմված ժողովածուում: Այստեղ նշված է, որ շրջեղեղի ժամանակ Կուկուկ եւ Հուկուկ անուններով երկու եղբայր կորցնում են իրար, գիշերն սկսում են յուրաքանչյուրն իր կողմից սարը քանդել, բայց այն փլվում է եւ անցքը փակում, եղբայրները կկու դառնում եւ իրար անդադար կանչում՝ «Կուկուկ, հէյ, Հուկուկ, հէյ...»¹¹:

Հաջորդ ավանդազրույցը Կկու-4, 1945 թ. Թալինի շրջանի Աշնակ գյուղում բանասաց Հայկանուշ Հարությունյանից գրի է առել բանագետ Արամ Ղանալանյանը: Այուժեն հետեւյալն է. խորթ մայրը տղային ու աղջկան անտառ փայտի է ուղարկում, որտեղ սեւ օձը խայթում է եղբորը, քույրը վշտից կկու է դառնում եւ սկսում կանչել՝ «կո՛ւ-կո՛ւ»-«պո՛ւ-պո՛ւ»¹²:

Բվի մասին առաջին ավանդազրույցի¹³ հայտնությունը Բու-1, պատկանում է Գարեգին Սրվանձտյանցին, որ Բաղեշում լսում, գրի է առնում եւ 1884 թ. տպագրում իր «Համով-հոտով» գրքում: Որք քույր ու եղբայր են լինում, մի երեկո եղբայրը՝ Սհակը, սանրում էր քրոջ ծամերը եւ «յափշտակուեցաւ յանկարծ»: Քույրն Աստծուն խնդրում է, որ իրեն թեւեր տա, որպեսզի կարողանա փնտրել իր եղբորը. «Աստուած թեւ տուեր աղջկան. ու դեռ սանտրն էլ վեր գլխուն» (հմմտ. հոպոպ): Այդ օրվանից նա փնտրում է եղբորն ու կանչում՝ «Սըհակ, սըհակ, սըհակ»¹⁴: Ավանդազրույցի երկու տարբերակ ժ.թ. դարավերջին Գանձակում, գավառի գյուղերում շրջագայելու ժամանակ, գրի է առել Գանձակի փոխանորդական առաջնորդ Գրիգորիս Աղվանյանց եպիսկոպոսը: Տարբերակներից մեկը (Բու-1*)¹⁵ երկու հոտաղ եղբայրների մասին է, որոնք գիշերով կորցնում են իրենց եզներին մեկը: Մի եղբայրը գնում է այն փնտրելու, մյուսը մնում է մնացած եզներին պահելու եւ անընդհատ ձայն է տալիս եղբորը. «Սհակ, գտար, միւսն կպատասխանէ՛ ո՛չ»: Այնուհետեւ եզանը փնտրող եղբայրն էլ է կորչում. «Վասն որոյ մնացեալ եղբայրն առ երկիւղի հօրն կամ տիրոջն չի վստահանար տուն վերա-

¹¹ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Արցախի բանահյուսությունը, Երեւան, 2015, էջ 235:

¹² Ա. ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ, Ավանդապատում, Երեւան, 1969, էջ 139:

¹³ Այս ավանդազրույցի գեղարվեստականացված տարբերակը տես՝ ՈՍԿԵԱՆ, 1930, էջ 26–28:

¹⁴ Գ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ, Համով-Հոտով, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 73–74:

¹⁵ Այս ավանդազրույցը գրական մշակումները տես՝ Ա. ՄԵԶՐԱԲԵԱՆ, «Բուէճ (ժողովրդական գրույց)» // «Աղբիւր», Թիֆլիս, 1886, № 5–6, էջ 190–195: ՅՈՎՃ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ, Որք թռչուն // Թատրոն, Երկրորդ տարի, գիրք 2., հ. 2, Թիֆլիս, 1899, էջ 87–88: ԳՐ. ԱՂԱՋԱՆԵԱՆ, «Գտար».– Զէ // Աղբիւր, Թիֆլիս, 1902, № 7–8, էջ 258–259:

դառնալ, եւ այդ տազնապի մէջ մոլորուած տարակուսած՝ յանկարծ թռչունի կփոխուի Աստուծոյ հրամանաւ եւ միշտ Սահկ, Սահկ կանչելով՝ կթափառի»¹⁶: Մյուս տարբերակը (ԲՈՒ-1**) գառներ արածեցնող քրոջ ու եղբոր մասին է, որոնք կորցնում են դրանցից մի քանիսը, որոնց փնտրելիս եղբայրն ինքն էլ կորչում է. «Քոյրն սկսեր է Սահկ, Սահկ կանչել, ամբողջ գիշեր շրջեր է եւ չի կարացեր գտնալ, վասն որոյ եղբօր կորստեան վրայ սրտակէզ լինելու համար Աստուած թռչուն ըրեր է զայն, որ իւր եղբայր գտնայ»¹⁷:

Հաջորդ տարբերակը (ԲՈՒ-1***) զետեղված է լեզվաբան Գաբրիել Սիմոնյանի՝ Պոնտոսի հայերի մասին գրված՝ 1966 թ. հրատարակված գրքում. «Առասպելի մը համաձայն, անոր նախամայրը իր եղբայրը կորսնցնող աղջիկ մըն էր, եղբայրը երկարատեւ եւ ի զուր փնտնելէն յոգնաբեկ, թռչունի փոխակերպուած է եւ տակաւին «Սահակ Սահակ» ձայնելով, կը յուսայ գտնել իր եղբայրը»¹⁸: Ավանդազրույցի մեկ այլ տարբերակ (ԲՈՒ-1****), «Մեր մայրերը» պատմվածքում հաղորդում է արեւմտահայ գրող Հակոբ Մնձուրին. «...Սըհակ թռչունը, որ ատենոք աղջիկ եղեր է, իր աղբարիկը՝ Սըհակը»¹⁹ կորսընցուցեր է, թռչուն եղեր է, հիմա ամեն գիշեր կալերուն, երգիքներուն վրայէն թռելով կերթա-կուգա՝ Սըհակը կփնտռե»²⁰:

Երկրորդ ավանդազրույցը ԲՈՒ-2, Պղուղուս (ԲՈՒԼԵ) վերնագրով, ԺԹ. դ. Վարանդայում գրի է առել (ենթադրաբար) ազգագրագետ Երվանդ Լալայանը: Մի պառավ կին եկեղեցում աղոթքից հետո վերադառնում է տուն ու տեսնում որ երեխան մահացել է. վշտից խնդրում է Աստծուն, որ իրեն թռչուն դարձնի, Աստված կատարում է նրա խնդրանքը: Այդ օրվանից պառավը գիշերները թռչելով՝ կանչում է իր որդուն՝ «Պօղոս, Պօղոս»²¹:

Երրորդը ԲՈՒ-3, Քոռաբով վերնագրով Լոռիում, ԺԹ. դարավերջին կամ

¹⁶ Գ. ԱՂՈՒՆԵԱՆՑ, Փոխանորդական այլցելուծիւն ի վիճակին Գանձակու, Երեւան, 2023, էջ 22–23:

¹⁷ Գ. ԱՂՈՒՆԵԱՆՑ, Փոխանորդական այլցելուծիւն ի վիճակին Գանձակու, Երեւան, 2023, էջ 22–23:

¹⁸ Գ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ, Յուշամատեան Պոնտական Ամասիոյ, Վենետիկ, 1966, էջ 924:

¹⁹ Մնձուրու ստեղծագործուծիւն մէջ շատ է հանդիպում այս թռչնանունը: Ինչպէս, օրինակ, 1967 թ. Ստամբուլի «Մարմարա» թերթում տպագրված «Մուտք» վերնագրով պատմվածքում. «Սըհակ թռչունը մեր կալերուն, երգիքներուն վրայէն ամառ գիշերները խռելով կերթար կուգար, Սըհակ... Սըհակ... կը կանչէր, մենք ալ կը լսէինք»: Սակայն հետաքրքրական է, որ շուրջ քսան տարի անց Երեւանում կազմված նրա ժողովածուում «Մուտք» պատմվածքից հանված է այդ հատվածը:

²⁰ Հ. ՄՆՁՈՐԻ, Երկեր, Երեւան, 1986, էջ 401:

²¹ Ե. ԼԱԼԱՅԱՆ, Վարանդա. Հաւատք // Ազգագրական հանդէս, Բ., Թիֆլիս, 1897, էջ 208:

Ի. դարասկզբին գրի է առել (ենթադրաբար) դարձյալ Ե. Լալայանը: Ըստ ավանդազրույցի՝ բուն ժամանակին մարդ է եղել՝ Կյուրդի անունով. նա ու իր ընկերը եզներն արածեցնելիս կորցնում են: Երկար փնտրելուց ու չգտնելուց հետո, ցավից ու երկյուղից գիշերը բու են դառնում եւ մինչ օրս միմյանց կանչում.

«Կուրդի հէյ:

– Հէյ, հա, հէյ.

– Եզը գտա՛ր՝

– Չէ, հա չէ՛:

Վա՛յ, հա՛րա հա՛»²²:

Այս ավանդազրույցի մեկ այլ տարբերակ (Բու-3*) կրկին գրի է առել (ենթադրաբար) Ե. Լալայանը: Սհակ անունով մի տղա քրոջ հետ զրույցի բռնվելով՝ կորցնում է եզը: Խորթ մայրը, իմանալով կորստի մասին, բարկանում է նրանց վրա, վռնդում տնից եւ պատվիրում, որ առանց եզը գտնելու՝ տուն չգառնան: Երկար փնտրելուց հետո հուսահատված երեխաները դիմում են Աստծուն, որ իրենց թռչուն դարձնի. «Աստուած լսում է դրանց խնդիրը, թեւեր տալիս եւ բու դարձնում: Դեռ մինչեւ այժմ էլ նրանք շարունակում են հարցնել միմեանց այսպէս.

«Սհակ...

– Հէյ:

– Գտա՛ր...

– Չէ՛»²³:

Մեկ այլ պատմում, որը կոչվում է «Բու աղջիկը» (Բու-3**) 1975 թ., Երեւանում այնճարցի բանասաց Աստղիկ Դուդակյանից գրի է առել բանահավաք Վերժինե Սվազյանը: Քույր ու եղբայր ամեն օր իրենց ուլիկներին տանում են արածեցնելու, սակայն մի օր ուլերից մեկը կորչում է, խորթ մայրը պարտադրում է առանց գտնելու տուն չգալ: Երկար փնտրելով ու չգտնելով, մութն ընկնում է.

«Եղբայրը կանչում է.– Ուլիկը գտա՛ր, քույրի՛կ:

Քույրը խոսել չի կարողանում, հազիվ.– Վո՛ւ, վո՛ւ, վո՛ւ,– է անում»:

Եղբայրն սկսում է քրոջը փնտրել, բայց նա բու էր դարձել²⁴:

²² Ե. ԼԱԼԱՅԱՆ, Բորչալուի գաւառ // Ազգագրական հանդէս, Ժ., Թիֆլիս, 1903, էջ 191:

²³ Ե. ԼԱԼԱՅԱՆ, Գանձակի գաւառ // Ազգագրական հանդէս, Զ., Թիֆլիս, 1900, էջ 340:

²⁴ Վ. ՍՎԱԶԿԵԱՆ, Մուսա լեռ // Հայ ազգագրություն եւ բանահյուսություն, հտ. 16, Երեւան, 1984, էջ 115:

Նույն ավանդազրույցի երկու տարբերակներ տեղ են գտել նաև բանագետ Արմեն Յ. Սարգսյանի կազմած Արցախի բանահյուսական ժողովածուում: Առաջինը ԲՈՒ-3***, «Յըփըլաղ» վերնագրով, գրի է առնվել 1992 թ. Արցախի Հանրապետության Ստեփանակերտ քաղաքում՝ Հաղրութի շրջանի Պլեթանց գյուղում ծնված (1888) բանասաց Մանուշակ Սարգսյանից²⁵: Երկրորդը՝ դարձյալ նույն վերնագրով ԲՈՒ-3**** եւ պատումով, գրի է առնվել 1995 թ. ԱՀ Հաղրութի շրջանի Պլեթանց գյուղում՝ 1912 թ. նույն գյուղում ծնված Արշալույս Սարգսյանից: Սակայն այստեղ որբ երեխաները՝ Բենիկ եւ Բափկեն անուններով, ոչ թե խորթ մորից են հալածվում, այլ գյուղի բեկից՝ նրա ձիու քուռակը կորցնելու պատճառով²⁶:

Հաջորդ ավանդազրույցը, ԲՈՒ-4, Գանձակի գավառում ԺԹ. դարում գրի է առել Երեւանի եւ Գանձակի հանրակրթական դպրոցների տեսուչ Ա. Իովակիմովը եւ տպագրել 1889 թվականին²⁷: Այն երկու հոտաղների մասին է, որոնց լծան տակից երկու եզներից մեկն անհետանում է, որին նրանք երկար փնտրում են սարերում՝ անընդհատ կրկնելով.

– Գտար...

– Չէ...:

Ճակատագիրը խղճալով նրանց՝ զիշերային բու է դարձնում²⁸:

Այս ավանդազրույցի երկրորդ պատումը (ԲՈՒ-4*) նույնպես նույն հեղինակն է հաղորդում, երկու եղբայր կորցնում են իրենց միակ քրոջը: Փնտրելիս շարունակ կրկնում են.

«– Գտար

– Չէ...: Երկար որոնումից հետո, նրանք բու են դառնում եւ շարունակում են կրկնել նույն հարց ու պատասխանը»²⁹: Հաջորդ պատումը (ԲՈՒ-4**) պատկանում է նախորդ հեղինակի գրչին. հար եւ նման է նախորդին, պարզապես քույր ու եղբայր են կորցնում իրենց գառանը եւ արժանանում նույն՝ կերպափոխման բախտին³⁰:

²⁵ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Արցախի բանահյուսությունը, Երեւան, 2015, էջ 230:

²⁶ Անդ:

²⁷ Նա «Нашель?»-«Нет!» վերնագրով զետեղել է «Из этнографического дневника» ընդհանուր խորագրով ուղեգրության մեջ՝ տպագրել «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа» հանդեսի 1889 թ. 9-րդ համարում:

²⁸ ՏԵՍ Ա. ИОАКИМОВ, Из поверий Елисаветпольских армян // Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа, Выпуск 9. отд. 2. 1889, էջ 127:

²⁹ Անդ:

³⁰ Անդ:

Հաջորդ (Բու-5) ավանդազրույցը³¹, որ դարձյալ գրի է առնել Ե. Լալայանը Գանձակում, Աստվածաշնչյան պատկերներն ունի. Հակոբը լսելով իր որդի Հովսեփի կորստի մասին, իր Ուսուփ եւ Նասիբ ծառաներին ուղարկում է նրան փնտրելու: Երկար որոնումից հետո վերջիններս Աստծուն խնդրում են, որ իրենց թեւեր տան, որպեսզի հեշտովյամբ փնտրեն: Աստված կատարում է նրանց խնդրանքը.

«որպէս զի միմեանց չը կորցնեն, շարունակ կանչում են.

Յուսո՞ւփ, Նասիբ.

Յուսո՞ւփ, Նասիբ»³²:

Բվի մասին մեկ այլ ավանդազրույց³³ Բու-6 Ի. դարասկզբին ենթադրաբար Համշենում գրի է առել Հ. Մուրադյանը. մի ծուլը, համարյա բոկոտն մեկին մարդիկ հագուստ են տալիս եւ հետները եկեղեցի տանում, որտեղ հանկարծ հավաքվում եւ հետ են ուզում իրենց տված հագուստը: Ամոթահար մարդուն վրա են հասնում փետրավորները՝ մեկական փետուր տալով նրան, սակայն ապերախտը շնորհակալության փոխարեն սկսում է հերթով ուտել նրանց: Նրանք էլ որոշում են, որ հենց տեսնեն, պատժեն: Այդ պատճառով բուն ցերեկները չի երեւում, այլ միայն գիշերները³⁴:

ԱՎԱՆԴԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐԻ ԿԵՐՊԱՐԱՅԻՆ

ԸՆԴՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՒ ԵՐԿՈՒ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐԻՆ

ՄԵԿ ԴԻՏԱՆԿՅՈՒՆԻՑ ՆԱՅԵԼՈՒ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Կկվին ու բվին մեկ ընդհանուր դիտանկյունից նայելու հիմնական դրդապատճառները մի քանիսն են, ինչպես, օրինակ, ավանդազրույցների շափազանց նման, հաճախ կրկնվող եւ միայն թռչնանունների տարբերությամբ պատումները, գործողությունների կատարման վայրերը, ժամերը, ընդհանուր համաշխարհային պատումներին առնչվելը եւ այլն:

Եթե, այսպես ասած «փոքր թռչունների» պարագայում, օրինակ, հոպոպի, ավանդազրույցներում գործողությունները տեղի են ունենում հիմ-

³¹ Լալայանը նշում է, որ այս «աւանդութիւնը» պատմել են թուրքերը, սակայն, պետք է նկատի ունենալ, որ թուրք ասելով՝ ազգագրագետը նկատի է ունեցել դավանափոխ եղած հայերին եւ մուսուլմաններին:

³² Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆ, Գանձակի գաւառ // Ազգագրական հանդէս, Զ., Թիֆլիս, 1900, էջ 340–341:

³³ Այս ավանդազրույցը սյուժեով տարբերվում է թե՛ բվի, թե՛ կկվի մասին հյուսված եւ վերը բերված ավանդազրույցներից, ուստի, այն մեջբերում ենք որպես հավելված առկա ավանդազրույցներին:

³⁴ Յ. ՄՈՒՐԱԳԵԱՆ, Համշենցի հայեր, Թիֆլիս, 1901, էջ 88:

նականում տանը, այս թռչունների դեպքում գործողության հիմնական վայրը տանից դուրս է, որոնց շուրջ ավանդազրույցներում առաջ են գալիս կերպափոխվող հիմնական խմբերը: Առաջինը զավակ կորցրած մայրերն են (Կու-1, 1*, Բու-2), որոնք մի դեպքում սկեսուրի վախից եւ ցավից (Կկու 1, 1*), մյուս դեպքում ուղղակի ցավից (Կկու-1*, Բու-2) կերպափոխվում են՝ դառնալով թռչուններ:

Երկրորդ խմբի ավանդազրույցներում (Կկու-3, 3*, Բու-3***, 4*) հերոսները իրար/իրենց քրոջ անվերջ փնտրտուքից հետո թռչնի կերպափոխված եղբայրներ են:

Երրորդը հոտաղների/ընկերների/ծառանների խումբն է, որոնց մասին հյուսված է ընդամենը երեք ավանդազրույց (Բու-1*, 3, 4, 5):

Չորրորդը միասին հանդես եկող քույր ու եղբայրներին վերաբերող ավանդազրույցներն են (Կկու-2, 2*, 2**, 4, Բու-1, 1**, 1***, 3**): Այս ավանդազրույցներից երկուսում (Կկու-2, 2*) քույր ու եղբայրները անգիտակցաբար սպանում են միմյանց: Բավական թիվ են կազմում անսպասելի հափշտակված կամ մեռած եղբայրներին փնտրող եւ ցավից թռչնի կերպափոխված քույրերը (Կկու-2, 4: Բու-1, 1**, 1***, 1****): Իսկ երեք ավանդազրույցներում (Բու-3*, 3****, 4**) կերպափոխությունները տեղի են ունենում երկուստեք:

Մի շարք ավանդազրույցներում պատումի կարեւոր գծերից է խորթ մոր կերպարը, որի տարատեսակ ներգործություններով երեխաներն ընկնում են անելանելի վիճակի մեջ եւ կերպափոխվում (Կկու-2, 2*, 2**, 4: Բու-3*, 3** (այս դեպքում խորթ մոր փոխարեն գյուղի բեկն է), 3***, 3****):

Ելնելով այս ընդհանրություններից՝ կկվի եւ բվի մասին պատկերացումները դասակարգվել են իրար փոխլրացնող հետեւյալ ենթավերնագրերի ներքո. ա «Կկվի եւ բվի առասպելաբանական իգական կերպարները», բ. «Կկուն եւ բուն՝ որպես մայր», գ. «Ծուլլ, անփուլթ/անզգույշ կինը», դ. «Անառակ կինը», ե. «Խորթ մոր եւ որբ երեխաների առասպելաբանական շերտերը», զ. «Ձայն/կանչը եւ մահվան լրաբերությունը», է. «Երկու աշխարհների միջնորդները», ը. «Ժամային գոտիների ազդարարները»:

ԿԿՎԻ ԵՒ ԲՎԻ ԱՌԱՍՊԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԻԳԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐԸ

Կվի³⁵ եւ բվի ամենաէական ընդհանրությունը առասպելաբանական իգական կերպարի մեջ է, ինչն արտացոլված է թե՛ հայ, թե՛ համաշ-

³⁵ Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ իգականությունն առումով կկուն ավելի ցայտուն է արտահայտված, քան՝ բուն: այդ է վկայում, օրինակ, սլավոնական ժողովուրդների մեջ հայտնի

խարհային բանահյուսության մեջ: Հայկական մեկական ավանդազրույցում (Կկու-1, Բու-2) կկուն եւ բուն նախապես որդեկորույս մայրեր են եղել, երկուական ավանդազրույցում (Կկու-2, 4, Բու-1, 3)՝ քույրեր: Մայրերը հանդես են գալիս որպես որդի, իսկ քույրերը՝ եղբայր կորցրած կերպարներ: Սա, թերեւս, հաջորդ նկատելի ընդհանրությունն է. բոլոր իգական կերպարների կերպափոխման պատճառը արական սեռի հարազատի կորուստն է՝ եղբոր կամ որդու տեսքով: Հոր կամ ամուսնու կերպարը բացակայում է: Ամուսնու կերպարի առումով բավական հետաքրքրական է սլավոնական պատկերացումն այն մասին, որ կկուն ամուսնուն կորցրել է մեծ ջրհեղեղի ժամանակ³⁶, իսկ մեր ավանդազրույցներում կնոջ կերպարով հանդես եկող կկուն (ոչ էլ բուն) չի հիշատակվում ամուսնու հետ: Ավելին՝ կկվին առնչվող 1 ավանդազրույցի երկրորդ (1*)՝ Արցախից գրառված տարբերակում, նախկինում երկու եղբայր ջրհեղեղի ժամանակ են կորցրել իրար ու փնտրելով միմյանց՝ կկու են դարձել³⁷: Այսինքն, եթե այս երկու պատկերացումները կապենք իրար, կստացվի, որ վաղ անցյալում նման պատկերացումը գերիշխող է եղել, այլապես այն չէր կարող գոյություն ունենալ երկու իրարից այդքան հեռու միջավայրերում:

Կկվի եւ բվի թռչունների իգական կերպարների մասին են վկայում նաեւ տարբեր ժողովուրդների մշակույթներում այս կամ այն աստվածուհիների/ դիցաբանական կերպարների խորհրդանիշը կամ ուղեկցող թռչուն լինելու հանգամանքը: Կկուն եգիպտական դիցաբանության մեջ Նեֆթիս³⁸ աստվածուհու ուղեկցող թռչունն է, հնդկական դիցաբանության մեջ՝ մարմնական ցանկության աստվածուհի Կամադեւի խորհրդանիշը, ինչպես նաեւ

«Գարնանային կկվի» ծեսը, որն իրականացվում էր գարնանը կկվի առաջին ձայնը լսելուց հետո: Այդ ժամանակ կատարվում էր «Թաղման եւ մկրտության ծես»: Դրան մասնակցում էին միայն աղջիկներ եւ կանայք: Ծեսի իմաստը ենթադրում էր շամուսնացած կամ այրի կնոջ ամուսնություն: Բելգրադում, օրինակ, այդ ծեսի ժամանակ «կկվի արցունք» կոչվող ծաղկից կկվի տիկնիկ էին պատրաստում եւ սեւ շրջագգեստ հագցնում, քանի որ այն համարվում էր այրի կնոջ խորհրդանիշը: Կարուգայում տիկնոջ «հագուստը» պատրաստում էին այնպես, կարծես հարսնացու լիներ, իսկ թաղման արարողությունն իրականացնում էին շամուսնացած կանայք: Բրյանսկի մարզում Համբարձման օրը այդ ծաղիկները նետում էին ջրի մեջ՝ հավատալով, որ իրենց մեղքերը կմաքրվեն (А. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997, էջ 687):

³⁶ Տէս А. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997. էջ 683:

³⁷ Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, 2015, 235:

³⁸ Տէս Б. БАЛАНДИНСКИЙ, Языческие шифры русских мифов. Боги, звери, птицы, Москва, 2008, էջ 174:

Սաթի աստվածուհու³⁹: Իր հերթին հնդկական դիցաբանության մեջ բուն համարվել է Լակշմի եւ Չամունդա աստվածուհիների սալը⁴⁰: Իսկ հունական դիցաբանության մեջ իմաստության աստվածուհի Աթենաս Պալասի ուղեկցող թռչունն էր, ավելին՝ վերջինիս անվանում էին «բու աստվածուհի» քանի որ նրա արձաններից շատերը հայտնաբերվել են բվի գլխով⁴¹: Շումերական եւ բաբելական մշակույթներում բվկակերպ էր պատկերվում նաեւ եղբորայեցվոց դիցաբանության մեջ հայտնի Լիլիթը⁴²: Պոլեսիայում բուն կոչվում էր «Աստվածամայր»⁴³:

ԿԿՈՒՆ ԵՒ ԲՈՒՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՄԱՅՐ

Որոշ ժողովուրդների բանահյուսական մշակույթներում կկուն նախապես հոգատար մայր է եղել (այդ հոգատարությունն ու սերը արտացոլված է նաեւ մեր ավանդազրույցներում), որը հետո լքել է երեխաներին⁴⁴: Նենեցական «Մայր կկուն» հեքիաթը որոշ չափով պատճառաբանում է այն արարքը, որում մայրը որդիների անհարգալից վերաբերմունքի պատճառով է հեռանում տնից, կերպարիսվում կկվի եւ որոշում այլեւս ձագեր չունենալ⁴⁵: Այս պատկերացումը զգալի տարածում է ունեցել նաեւ Պոլեսիայում⁴⁶՝ արտահայտվելով նաեւ սլավոնական ժողովրդական երգերում.

«Կկուն հաղթական, տխուր է,
Շատ ձու է ածում,
Բայց հաշվել չգիտի,

³⁹ Sĕu D. SINGH, The Symbolism of Birds in the World Cultures with special reference to India // International Journal of Multidisciplinary Research and Development. Vol. 12. Issue 1, 2025, էջ 62:

⁴⁰ Sĕu D. SINGH, The Symbolism of Birds in the World Cultures with special reference to India // International Journal of Multidisciplinary Research and Development. Vol. 12. Issue 1, 2025, էջ 61:

⁴¹ Sĕu E. INGERSOL, Birds in legend, fable and folklore, 1923, էջ 180:

⁴² Sĕu D. SINGH, The Symbolism of Birds in the World Cultures with special reference to India // International Journal of Multidisciplinary Research and Development. Vol. 12. Issue 1, 2025, էջ 58–59, А. ПАПАЗЯН, Лилит // Мифы народов мира, том 2, Москва, 1988, էջ 55, К. КОРОЛЕВ, Энциклопедия символов, знаков, эмблем, Москва, 2005, էջ 454:

⁴³ Sĕu A. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997, էջ 575:

⁴⁴ Sĕu Ю. ЯНХУНЕН, Мать-Кукушка: К проблеме происхождения ненецкой сказки // «Фольклор и этнография народов Севера», С. Петербург, 1992, էջ 36–43:

⁴⁵ Sĕu Ю. ЯНХУНЕН, Мать-Кукушка: К проблеме происхождения ненецкой сказки // «Фольклор и этнография народов Севера», С. Петербург, 1992, էջ 37:

⁴⁶ Sĕu Ю. СМИРНОВ, Эпика Полесья // Славянский и балканский фольклор. Генезис. Архаика, Традиции, Москва, 1978, էջ 261:

Եւ երեխան խնամել չի կարող»⁴⁷։

Ըստ բուլղարական ավանդազրույցի՝ ժամանակին քույր ու եղբայր հրաժարվել են ջուր բերել իրենց հիվանդ մոր համար, որի պատճառով վերջինս անիծել է նրանց՝ որդուն դարձնելով բուռ, քրոջը՝ կկու⁴⁸։ Նույն պատկերացումը արձանագրվել է նաեւ ֆիննոուգորական ժողովուրդների շրջանում⁴⁹։ Այս ավանդազրույցները բացատրում են վերը հիշատակված կկվի/բվի՝ նախկինում հոգատար մայր լինելու, իսկ հետո զավակներին լքելու ավանդազրույցները։ Սակայն այստեղ, ինչպես արդեն նշվեց, կկուն ու բուն մերթ զավակներից խոցված մայրեր են եղել, մերթ խոցված ծնողներից անիծված երեխաներ։ Տեսաբան Յանխունեն գրում է, որ «կու-կու» կանչը նման է կետերեն «կուկու» արտահայտությանը, որ նշանակում է «մեկ դուստր, մեկ որդի»⁵⁰։ Սլավոնական որոշ ժողովուրդներ բվի ձայնը նմանեցնում են հետեւյալ նախադասությանը՝ «Մայրիկիդ ջուր շես տվել»⁵¹։

Հայկական այն ավանդազրույցները, որոնցում կկուն ու բուն նախկինում որդեկորույս կանայք են եղել, երեխայի կորստի առումով առնչվում են այս պատկերացումներին։ Երկու դեպքում էլ մայրերը կորցնում են իրենց զավակներին՝ հայկական զրույցներում մարմնապես մեռած գտնելով նրանց, համաշխարհային զրույցներում՝ հոգեպես՝ խոցվելով նրանց վերաբերմունքից։ Երկու պարագայում էլ տեղի է ունենում խզում, անհաղթահարելի անջրպետ, որի վերջնարդյունքը թուշի կերպափոխումն է ։

ԾՈՒՅԼ, ԱՆՓՈՒՅԹ/ԱՆՋԳՈՒՅՇ ԿԻՆԸ

Սերբական ավանդազրույցներում հաճախ բուն, իսկ երբեմն կկուն ներկայացված են որպես ամուսնական տարիքի ծուլ կանայք. հնում, երբ բոլոր թուղանները նվերներ էին կուտակում իրենց աղջիկների ամուսնության համար, մի կին շատ ծուլ էր եւ գիշերը դուրս էր գալիս նվերներ գողանալու։ Սակայն գողացված իրերի տերերը բողոքում են Աստծուն, որ եւ

⁴⁷ Տէս Բ. Баландинский, Языческие шифры русских мифов. Боги, звери, птицы, Москва, 2008, էջ 171։

⁴⁸ Տէս Ա. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997, էջ 574։

⁴⁹ Տէս Բ. ПЕТРУХИН, Мифы финно-угров, Москва, 2003, էջ 345։

⁵⁰ Տէս Յ. ЯНХУНЕН, Мать-Кукушка: К проблеме происхождения ненецкой сказки // «Фольклор и этнография народов Севера», С. Петербург, 1992, էջ 40։

⁵¹ Տէս Ա. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997, էջ 574։

նրան դարձնում է բու⁵²: Մուլուլթյան, հագուստի եւ դրանց տերերի կողմից հասարակական պարսավանքի մասին պատկերացումը հիշեցնում է Համշենից գրառված Բու-6 ավանդազրույցը⁵³:

Սլավոնական ավանդազրույցներում կկուն մարմնավորում է ծեր աղախնի, անփուլթ մոր, ամուսնուլթյան մեջ դժբախտացած կնոջ⁵⁴: Այդ ավանդազրույցները, անզգույշ/անփուլթ մոր առումով, արտացոլված են նաեւ մեր ավանդազրույցներում (Կկու-1, Բու-2), որտեղ կանանց երեխաները մահանում են նրանց բացակայության ժամանակ՝ միայնության մեջ: Իհարկե հայկական առաջին ավանդազրույցում մայրը երեխային միայնակ է թողնում առաջին դեպքում՝ գլուղատնտեսական (քաղհան անելու), երկրորդ դեպքում՝ կրոնական (եկեղեցի գնալու նպատակով) պահանջմունքներից ելնելով: Սակայն այս տարբերությունը, ենթադրաբար, կապված է պատումների թափառիկության ու յուրաքանչյուր միջավայրում տարակերպ դրսևորվելու առանձնահատկությամբ: Նկատենք, որ այս ավանդազրույցներն իրենց դիպաշարերով լիովին համապատասխանում են վերը նշված «անփուլթ մոր, ամուսնուլթյան մեջ դժբախտացած կնոջ» օրինակներին. որդուն/երեխային միայնակ թողնելը՝ անփուլթության, իսկ նրան մեռած գտնելը՝ դժբախտ կնոջ առումով:

Անառակ կինը: Այլ ժողովուրդների, օրինակ՝ բուրյաթների պատկերացումներում, կկուն անառակ կին է եղել, որին Աստված, որպես պատիժ, կերպափոխել է⁵⁵: Այս պատկերացումն արտացոլված է նաեւ գերմանացիների դիցաբանության մեջ. կկվի՝ ուրիշի բնում ձվադրելը համարվում էր շնության՝ անառակության նշան⁵⁶, այսինքն՝ լայն առումով կին, որ հայտնվում է ուրիշի անկողնում: Այս առումով ուշագրավ է Միսիթար Գոշի «Կկուն եւ տատրակը» առակը, որտեղ արտացոլված են թե՛ ուրիշի բնում ձվադրելը, թե՛ անառակությունը.

⁵² Անդ, էջ 578:

⁵³ Յ. ՄՈՐԱԿԵԱՆ, Համշենցի հայեր, Թիֆլիս, 1901, էջ 88:

⁵⁴ Տե՛ս Թ. ԲԵՐՆՏԱՄ, Орнитоморфная символика у восточных славян // Советская этнография, 1982, № 1, էջ 28–39:

⁵⁵ Տե՛ս Ն. ԽԱՆԳԱԼՈՎ, Օ. ԶԱՏՈՊԼՅԵՎ, Бурятские сказки и поверья // Записки Вост.-Сиб. Отдела Русского географического общества по отделению этнографии. Иркутск. т. 1. Вып. 1. 1889, էջ 12:

⁵⁶ Տե՛ս W. MANNHARDT, Der kukuk // Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde, Göttingen, 1855, էջ 256:

«Կկուն, նեղվելով վավաշոտությունից, գնաց խոստովանեց տատրակին, թե այնքան եմ տոշորվում, որ անգամ իմ ձագը չեմ հանում, ուրիշներին բնում եմ ձու ածում»⁵⁷: Եթե այս ամենին հավելենք նաև այն, որ կկուն հնդկական մարմնական ցանկության աստվածուհի Կամադեի խորհրդանիշն է⁵⁸, ապա պատկերն ամբողջանում է՝ հիմքեր ստեղծելով ենթադրելու, որ հնում կկուն աղերսվել է նաև անառակությանը՝ երբեմն մարմնավորելով անառակ կնոջը⁵⁹:

ԽՈՐԹ ՄՈՐ ԵՒ ՈՐԲ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ ԱՌԱՍՊԵԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ՇԵՐՏԵՐԸ

Խորթ մոր եւ որբ երեխաների պատումն աշխարհի ժողովուրդների բանահյուսության մեջ հանդիպող ամենահայտնի օրինակներից է, որը կիրառություն է գտել հիմնականում հեքիաթներում եւ ավանդազրույցներում: Հայկական զրույցներում խորթ մորից հալածված երեխաները հիմնականում քույր ու եղբայր են, որոնք, որպես փրկության միջոց՝ դաշտերում կերպափոխվում են՝ դառնալով կկու եւ բու: Ռուս հեքիաթագետ Վլադիմիր Պրոպը գրում է, որ խորթ մոր հալածած երեխաների մասին հեքիաթները բավական մեծ թիվ են կազմում, մայրն ուղարկում է երեխաներին դաշտ կամ անտառ՝ կովը, եզր արածեցնելու⁶⁰: Այս պնդումը լիովին համապատասխանում է մեր Կկու-2(2*), 4, Բու-3*, 3** ավանդազրույցներին:

Միջանկյալ նշենք, որ բերված հայկական ավանդազրույցները ուշագրավ զուգահեռներ ունեն սերբական մի քանի ավանդազրույցների հետ, որոնցից մեկում ամբարի բանալիները կորցնելու պատճառով քույրը տարբերակներից մեկում տնից վռնդում է եղբորը, մյուսում՝ սպանում: Հասկանալով իր սխալը՝ վշտից կկու է դառնում եւ շարունակում կանչել եղբորը՝ «Կուզմա՛, վերադարձիր, բանալիները գտնվել են»⁶¹: Առա-

⁵⁷ Մ. Գոշ, Մխիթար Գոշի առակները: Առասպելական եւ բարոյական առակներ, Երևան, 2019, էջ 327:

⁵⁸ Sken D. SINGH, The Symbolism of Birds in the World Cultures with special reference to India // International Journal of Multidisciplinary Research and Development, Vol. 12, Issue 1, 2025, էջ 62:

⁵⁹ Կկվի այս բնութագիրը առկա է նաև բլի մասին հյուսված որոշ ավանդազրույցներում. դրանցից ամենահետաքրքրականը, թերեւս, անգլիական մի ավանդազրույց է, ըստ որի՝ փարավոնի դուստրը անընդունելի արարքների համար կերպափոխվել է բլի (E. INGERSOL, Birds in legend, fable and folklore. copyright, longmans, green and co., 1923, էջ 182–183):

⁶⁰ Sken B. Пропп, Исторические корни волшебной сказки, Москва, 2024, 480 էջ 56:

⁶¹ Sken B. Баландинский, Языческие шифры русских мифов. Боги, звери, птицы, Москва, 2008, էջ 170:

ջին ավանդազրույցը ուղղակի աղերսվում է մեր Կկու-2(2*), 4, Բու- 3*, 3** ավանդազրույցներին՝ մի քանի մանրամասնություններով: Այստեղ քրոջ ու եղբոր կամքից անկախ կորչում է բանալին, մեր ավանդազրույցների դեպքում՝ հավաքած կանկառը: Քույրը մեղադրում է եղբորն ու սպանում նրան, ինչպես մեր ավանդազրույցներում: Այնուհետև վրա է հասնում քրոջ կերպափոխումն ու եղբորն ուղղված կանչերը, որոնք նման են մեր նշված ավանդազրույցներում առկա կանչերին. «Գագո՛, գագո՛, գագո՛»⁶², «...բեբուկ, բեբուկ, բեբուկ, բեբուկ»⁶³:

Կառլ Յունգը, խոսելով մոր նախակերպարի մասին, գրում է, որ այն երեք հիմնական դրսևերում ունի՝ ա. հոգատարություն-դաստիարակություն-բարություն, բ. զգայական հուզականություն, գ. դժոխային դրսևերում⁶⁴: Մեր ավանդազրույցներում այն հանդես է գալիս հենց երրորդ դրսևերմամբ՝ խրթին պահանջներ ներկայացնելով երեխաներին, որի հետևանքով նրանք ընկնում են անելանելի վիճակի մեջ եւ կկու կամ բու դառնում: Այս համապատկերում հետաքրքրական է որոշ ժողովուրդների՝ մոր կողմից քնի ժամանակ խեղդված երեխայի հոգին բվի մեջ մարմնավորվելու պատկերացումը⁶⁵:

Կերպափոխման հանգամանքով հյուսված մեր այլ ավանդազրույցներում կերպափոխվողները զավթիչներից փախուստ տվող, խուսափող կանայք կամ երեխաներ են, որոնք Աստծուն խնդրելով կամ ուղղակի անելանելի վիճակից կերպափոխվում են: Եթե այս համապատկերում դիտարկենք նաև խորթ մոր ճնշումներից թռչնի կերպափոխված երեխաների օրինակը, ապա ակնհայտ է դառնում, որ խորթ մայրն այս պատումներում հանդես է գալիս բռնակալի, զավթիչի մարմնավորմամբ. եթե թշնամին գրավում է երկիրն ու զբաղեցնում առաջնորդի տեղը՝ հալածում նրա ժողովրդին, ապա նշյալ դեպքերում խորթ մայրը գրավում է հարազատ մոր տեղն ու դիրքը եւ հալածում երեխաներին:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

⁶² ԱՏԻԼ, Գագո, Գագո, Գագո (Հէքեաթ) // Բիւրակն, Կ. Պօլիս, 1899, № 34, էջ 546–547:

⁶³ Գ. ՀԱՂԱՋՅԱՆ, Դերսիմի ազգազրույցները // Թռչուններ, ՀԱԽ արխ., Գեւորք Հալաջյանի ֆոնդ, 1960, ցուցակ 2, գործ 14, էջ 1438–1439, 1445:

⁶⁴ ՏԷՄ Կ. ЮНГ, Архетипы и коллективное бессознательное, Москва, 2024, էջ 165:

⁶⁵ ՏԷՄ Կ. КОРОЛЕВ, Энциклопедия символов, знаков, эмблем, Москва, 2005, էջ 454, А. ГУРА, Символика животных в славянской народной традиции, Москва, 1997, էջ 572: